

MISIR'IN AKDENİZ SAHİLİNDEKİ BAZI SAVUNMA YAPILARI

BAYHAN, Ahmet Ali*
TÜRKİYE/TURЦИЯ

ÖZET

Sultan Kayıtbay Kalesi (1477) İskenderiye'nin sembollerinden birisidir. Antik Fener Adası'nın üzerine, dünyaca ünlü İskenderiye Feneri'nin bulunduğu yere kurulmuştur. Önceleri "Burc-u Reşid (Reşid Kulesi)" olarak bilinen Reşid Kalesi, Sultan Kayıtbay tarafından XV. yüzyılın sonlarında ya da XVI. yüzyılın başlarında inşa ettirilmiştir. 1798'de büyük bir deniz savaşı tiyatrosunun cereyan ettiği Ebukir ise hem küçük bir sahil yerleşimidir hem de bir Osmanlı Kalesi'ne sahiptir. Mısır'ın kuzey sahilinde bulunan bu kaleler, Memluk ve Osmanlı dönemlerine ait olup, askerî açıdan büyük öneme sahiptirler.

Anahtar Kelimeler: Sultan Kayıtbay Kalesi, Ebukir, Memluk, Osmanlı.

ABSTRACT

The fort of Sultan Qayıtbay is one of the symbols of Alexandria (1477). It was built on the ancient island of Pharos, over the ruins of the world-famous Lighthouse. The Castle of Rosetta, previously called "Burg Rashid (The Rosetta Tower)", built by Sultan Qayıtbay at the end of XVth century or the beginning of XVIth century. Abu Qir, the theater of a great naval battle in 1798, a well-known seaside town that has an Ottoman castle. This castle, located in North coast of Egypt, are belonging to Mamluk and Ottoman periods and very important from the military point of view.

Key Words: The fort of Sultan Qayıtbay, Abu Qir, Mamluk, Ottoman.

Kuzeyde Avrupa, güneyde Afrika ve doğuda Asya ile çevrilen ve de dünyanın en büyük ve en derin iç denizi olan ve yüzölçümü 2,5 milyon km²'yi geçen Akdeniz, batıda Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'na bağlı olduğu gibi 1869'dan itibaren de Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'e ve dolayısıyla Hint Okyanusu'na bağlanmıştır. Cebelitarık Boğazı'ndan Suriye kıyılarına kadar uzunluğu 3800 km kadardır (Tuncel, 1989: 229-230).

Yerleşim bakımından dünyanın en hareketli ve en fazla devlet kurulmuş bölgesi olan Akdeniz'de, MÖ III. binden itibaren Girit, Miken, Kıbrıs, Akha, Yunan, İyon, Fenike ve Kartaca medeniyetleri kurulmuşsa da, bu havzada siyasi

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 25240 Erzurum/TÜRKİYE, e-mail: bayhanahmetali@hotmail.com

ve iktisadi birlik ancak Roma İmparatorluğu zamanında sağlanabilmiştir. VII. asrın ortalarına doğru Suriye ve Filistin topraklarının ele geçirilmesi (635-636) ve Amr b. As'ın Mısır'ı fethi (640-646) gibi olaylar üzerine İslam dünyasının ilk defa karşılaştıkları Akdeniz, İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethinin ardından yaklaşık sekiz asır (756-1492) çok az bir kısmı hariç tamamen Müslümanların hâkimiyetinde kalmıştır. Fatımiler Akdeniz'deki mücadelede denizciliğin önemini kavrayarak müstahkem limanlar inşa ettiler ve bu maksatla kurdukları Mehdiye şehrini de deniz üssü hâline getirip Sardinya ve Korsika adaları üzerine düzenledikleri başarılı seferlerle Akdeniz'de hâkimiyeti ele geçirdiler. Fatımiler ayrıca, Bizanslıların Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerini önlemek için de Kahire, Dimyat ve İskenderiye gibi şehirlerdeki tersaneleri geliştirerek güçlü bir donanma meydana getirdiler (Bostan, 1989: 232).

Memluk ve Osmanlı dönemlerinde de Akdeniz, önemli bir ticari yol olmasının yanı sıra, devletin selameti açısından savunma bakımından da çok önem kazanmıştır. Fransa Kıralları IX. Saint Louis'in Dimyat'a düzenlediği saldırı büyük bir fiyaskoyla sonuçlandıktan sonra (1250), Akdeniz adalarındaki Haçlı kalıntıları ile Avrupa'nın gözü İskenderiye'ye çevrildi. Memluklar da daha kolay savunma yapabilmek için Dimyat'ı yıkıp İskenderiye ve çevresine önem verdiler (es-Seyyid: 2000: 575).

Osmanlıların Mısır'ı fethettiği sıralarda, Pîrî Reis'in XVI. yüzyıl başlarına ait Kitâb-ı Bahriyye'sinde, başta İskenderiye olmak üzere Mısır'ın kuzeyinde Nil'in Akdeniz'e dökülen Reşid ve Dimyat ağzlarındaki savunma yapıları hakkında bilgi verilmektedir (Pîrî Reis, 1935: 704 vd.; es-Seyyid, 2000: 576). Önceleri Osmanlılar Kahire, Dimyat, Berellüs, Reşid, Arış ve İskenderiye Kayıtbay Kalesi'ni barınak amaçlı olarak kullanmaya başladılar. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, İskenderiye'den başlayarak doğuya doğru Galyon Limanı, Kale-i Garbi, Doğu Kalesi, Kadırğa Limanı, Kadırğa Limanı Kalesi, Ebukir Kalesi, Reşid Limanı, Reşid Kalesi, Sarı Ahmet Paşa Kalesi, Eski Dimyat Kalesi gibi Mısır'ın kuzey sahillerindeki savunma açısından önemli liman ve kaleleri teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır (**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 479-481, 485-488).

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Leibnitz (1646-1716) tarafından hazırlanan ve "çocuğu elde etmek için annesini yakalamak" fikrinden hareketle XIV. Louis'in İstanbul'u fetih projesi olarak düşünülen girişimler çerçevesinde Fransızların önderliğinde Mısır'ın ele geçirilmesi gerektiği öne sürülmüştü. Bu amaçla Mısır'ın Akdeniz sahilindeki önemli askeri noktaları olan İskenderiye (Sultan Kayıtbay) Kalesi ve limanı, Ebukir koyu ve kalesi ile Nil'in Reşid ağzı ve kalesi hakkında araştırma yapılarak ve gerekli çizimler gerçekleştirilerek oluşturulan hazırlıklar, sadece bu bölgedeki askeri yapılar açısından değil, Akdeniz'in çevresindeki diğer önemli askeri merkezler için de hayli ilginçtir (Bilici, 2004: 74-116). 1798 yılında Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilme süreci, öncelikle kuzeydeki

sahil şehirlerinden, özellikle İskenderiye'den başlamıştır. Diğer taraftan Fransız ve İngiliz kuvvetleri arasında Ebukir'de önemli çatışmalar ve deniz mücadeleleri olmuştur.

Bu bildiriye Memluklar zamanında inşa edilen İskenderiye ve Reşid'deki Kayıtbay Kaleleri ile Osmanlılar zamanında yapılan Ebukir Kalesi ele alınacaktır.

1. İskenderiye Sultan Kayıtbay Kalesi

İskenderiye'deki Sultan Kayıtbay Kalesi, Akdeniz sahillerinde kurulan en önemli savunma kalelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. İskenderiye'nin doğu limanının girişindeki en önemli nokta olan Pharos Adası'nın (es-Seyyid, 2000: 576) doğusunda, tam da ünlü İskenderiye Feneri'nin bulunduğu yerde kurulmuştur (Empereur, 2002: 36; Siliotti, 2002: 10-11; Haag, 2004: 30-33; **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, 1997: 581-582; Beksaç, 2004: 584). Fener, Memluk Sultanı Nasır Muhammed b. Kalavun zamanında 702 H./1302–03 M. tarihindeki şiddetli depremde yıkılmıştır (es-Seyyid, 2000: 575; Empereur, 2002: 70-71; Siliotti, 2002: 9; Haag, 2004: 32). Bu hükümdar 777 H./1375 M. tarihinde bütün parçaları tamamen yer ile bir olmadan önce, henüz harabe hâlindeyken fenerin restore edilmesini emretti. 882 H./1477 M. senesinde Sultan Kayıtbay, İskenderiye'deki bu eski fener harabesini ziyaret ettiğinde, fenerin kalıntıları üzerinde kule gibi yüksek yeni bir kalenin yapılmasını ferman buyurdu. Sultanın yüz bin dinardan daha fazla para harcayarak iki yıl gibi kısa bir sürede yaptırdıktan sonra 1479'da tekrar ziyaret ettiği ve devamını sağlamak için de bir vakıf tesis ettiği kale 'Sultan Kayıtbay Kalesi' olarak anılmaya başlandı (**Evlîya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 479; es-Seyyid, 2000: 576; Empereur, 2002: 76; Siliotti, 2002: 8; Haag, 2004: 30; Bayhan, 2002: 128).

Osmanlı Devleti zamanında, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru garnizonlarının mukavemeti azaldığı için kalenin askerî önemi azalmaya başladı. Bununla birlikte 1798 yılında, İskenderiye'nin Fransızlar tarafından işgaline kadar orijinal şeklini muhafaza etti. Bu tarihte kale garnizonunun zayıflığı sebebiyle kale, Napolyon'un askerlerinin eline geçti. 1805 senesinde Mısır'ın yönetimini ele geçiren Mehmet Ali Paşa, ülkeyi, özellikle de sahilleri tahkim etmek için büyük çaba sarf etti. Bir taraftan eski kale, burç ve surları gözden geçirmiş, diğer taraftan da çeşitli yerlerde yeni kaleler kurmuştur (es-Seyyid, 2000: 578). Bu çerçevede Kayıtbay Kalesi'nin tahrip olan yerleri, orijinal durumuna uygun olarak yenilenmiştir. Özellikle kalenin dış surları elden geçirilmiş ve hatta kıyı topları dâhil, devrinin modern silahlarıyla kaleyi güçlendirmiştir. Mehmet Ali Paşa hanedanı süresince de kaleye ihtimam gösterildi, fakat 1882'deki Urâbî Paşa isyanı sırasında İngilizlerin İskenderiye'yi bombalaması sonucunda kalenin büyük bir bölümü önemli oranda zarar gördü (Empereur, 2002: 101, 103; **Qayıtbay's Citadel Alexandria**).

İngiliz bombardımanında yapının içerisindeki top ve mermilerin de patlaması sonucu üst örtülerle kuzey ve batı cepheleri çok kötü bir şekilde tahrip olmuştu. En

kötü tahribat batı cepheyleydi; neredeyse tamamen yıkılmıştı ve büyük deliklere sahipti. Böylece zaten büyük oranda hasar görmüş olan kalenin ana burcunun üst katları da 1904'te İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından yıktırılınca tahribatın boyutları daha da arttı. Fakat bundan sonra Mısır Eski Eserleri Koruma Kurulu kaleyi tamir etmeye başladı (Haag, 2004: 30; Siliotti, 2002: 9), ancak sınırlı imkânlar sebebiyle başlangıçta işler çok yavaş ilerliyordu. Bu esnada restorasyon faaliyetlerine temel teşkil etmesi için kale hakkındaki bütün tarihi dokümanlar toplanmıştır. 1798'deki Fransız işgali öncesinde Napolyon'un emriyle hazırlattırılan Description de l'Egypte'ten (Göğün, 2004: 569) büyük oranda faydalanılmıştır (**Qayıtbay's Citadel Alexandria**: 5). Son olarak 1984'te Mısır Eski Eserler Kurulu tarafından tekrar restore edilmiştir (Siliotti, 2002: 9; **Qayıtbay's Citadel Alexandria**: 8-14).

Sultan Kayıtbay Kalesi bugün müze olarak faaliyet göstermektedir. Ayrıca ünlü Ebukir Savaşı'nda Amiral Horatio Nelson kumandasında İngilizler tarafından 1798'de batırılan Fransız filosuna ait bazı buluntuları içeren Bahriye (Deniz) Müzesi ile Akdeniz, Kızıldeniz ve Nil faunasının sergilendiği Deniz Biyoloji Enstitüsü Müzesi'ne ev sahipliği yapmaktadır (Siliotti, 2002: 9).

Kale 17.550 m²lik bir alanı işgal etmektedir. Bu alanın büyük kısmını dış surlar ve askeri tahkimatlar ile avlu kaplarken, ana burç denilen kulenin yapının kuzey tarafına yerleştirildiği görülmektedir.

1.1. Kapı

Kalenin orijinal giriş kapısı, dış surlarda, güneybatı köşede yer almaktadır. Kapının iki yanında birer tane yarım yuvarlak kule yükselmektedir. Orta kısmında üçer mazgal tip pencere açılmış olan kulelerin üst bölümünde belirli aralıklarla yan yana dizilmiş plasterlere oturan, hafif dışa taşkın seyirdim yeri bulunmaktadır. Burada savunma amaçlı mazgal siperleri yer almaktadır. Kulelerin arasındaki kapı, basık kemerli bir açıklıktan ibarettir. Kapının üzerinde küçük dikdörtgen şekilli altı adet pencere mevcuttur. Bunlar muhtemelen giriş koridorunu aydınlatmak amacıyla yerleştirilmiş olmalıdır. Daha üstte ise yine basık kemerli bir alınlık dikkat çekmektedir. Bu kapı bugün kale girişi olarak değil de, Deniz Biyoloji Enstitüsü Müzesi'nin girişi olarak kullanılmaktadır. Kapıdan girildiğinde iç kısımda nişlerle hareketlendirilmiş dolambaçlı bir giriş koridorunun oluşturulduğu görülmektedir. Ortadaki bu koridordan hem kalenin avlusuna, hem de iki sur arasındaki boşluğa ulaşmak mümkündür. Ayrıca burada bulunan bir merdivenle üst kısma çıkılabilmektedir. Koridorun iki yanında ise kulelerle bağlantılı mazgallar içeren mekânlar yer almaktadır. Şimdilerde kaleye giriş ise güney kenarın ortasında, mazgal siperlerden birisinin sonradan genişletilmesiyle oluşturulmuş büyük bir kapıdan sağlanmaktadır. Kapıdan girildiğinde iç ve dış sur arasındaki boşluğa ulaşılmaktadır. Buradan da iç surda açılmış bir koridor vasıtasıyla avluya geçilebilmektedir. Koridorun başındaki kapının üzerindeki kitabeliği Kansu Gavri'nin fermanı yerleştirilmiştir.

1.2. Surlar

Kayıtbay Kalesi'ni tahkim etmek ve zapt olunamazlığını artırmak için dev blok taşlardan yapılmış geniş iki surla etrafı kuşatılmıştır. Onların yapısı kalenin askeri fonksiyonuna uygundur.

1.2.1. Dış Surlar

Kaleyi dört taraftan kuşatan dış surlar, yapıyı dışarıdan gelebilecek tehlikelerden korumak için yapılmışlardır. Üzerinde oldukça geniş seyirdim yerleri bulunan ve genişliği 2.00 metre, yüksekliği de 8.00 metre olan bu surlardan doğu yöndekiler deniz boyunca uzanmaktadır. Fakat deniz tarafında yapılmış olması sebebiyle doğu surda hiç kuleye yer verilmemiştir. Bu surun büyük bir kısmı önceden tahrip olmuştu ve Kale Gelişim Projesi çerçevesinde restore edilmiştir.

Batı taraftaki sur, diğer surlara nazaran daha ince yapılmıştır. Yarım yuvarlak şekilli üç kule ile berkitilmiş olan bu surun kalenin orijinal yapısından bugüne ulaşan en eski parçalarından birisi olduğu düşünülmektedir. Ahşap bloklar ve palmye ağacı gövdeleri ihtiva eden surun gerek kulelerinde ve gerekse duvarın içerisinde çok sayıda mazgallara yer verildiği görülmektedir. Kulelerde üçlü mazgallar dikkat çekerken, surda on kadar mazgalın açıldığı tespit edilebilmektedir.

Güney taraftaki sur, İskenderiye şehrinin doğu limanına nazırdır ve yarım yuvarlak biçimli üç kule ile desteklenmiştir. Kulelerde birer, aralarda ise üçer mazgala yer verilmiştir. Bunlardan birisi (orta kısma denk gelen), geçmeli taşlardan düz atkı taşı kapı hâline dönüştürülmüştür. Kapı içeriye yarım yuvarlak kemerli olarak yansımaktadır. Bu durum kapının yerinde eskiden var olan mazgalın varlığını ortaya koymaktadır.

Kuzey sur da doğrudan Akdeniz'e nazır durumdadır. Altı üstlü iki parçadan oluşan kuzey surun alt kısmında doğu batı istikametinde uzanan büyük bir dehliz vardır. Bu dehliz çok sayıda kare şekilli hücrelere bölünmüş durumdadır. Hücrelerin her birisi dışarıya açılan kemerli birer açıklığa sahiptir. Sayıları yirmi kadar olan bu açıklıklar muhtemelen denizden gelebilecek saldırıları bertaraf etmek amacıyla topların yerleştirilmesi için yapılmıştır. Bu kenarın üst bölümünde ise yine denize bakan daha dar (mazgal tipinde) açıklıklar mevcuttur. Kuzey surda ana burcun hizasında bir büyük burç yerleştirilmiştir. İçerisinde etrafı görebilecek şekilde mazgallar yer almaktadır. Bu yöndeki surun büyük bir kısmı da tahrip olduğu için orijinal şekline uygun biçimde yenilenmiştir. Fakat kuzey surun deniz tarafından gelecek saldırılardan kaleyi koruyacak biçimde tasarlandığı görülmektedir.

1.2.2. İç Surlar

Kalenin doğu, batı ve güney taraflarında iç surlar uzanmaktadır, fakat ana burcun daha yakın olarak yerleştirildiği kuzey yönde ise iç surla rastlanmamaktadır. Beş ile on metre arasında değişen yükseklikte sıralanmış yüzeyleriyle iç surlar, dış surlardan ayrılmaktadır. Bu surların iç tarafında yan yana yerleştirilmiş hücreler

dizilmiştir. Sivri kemerli bir kapı ve dikdörtgen şekilli ve demir parmaklıklı bir pencere ile avluya bağlanan bu hücreler, farklı boyutlarda olmakla birlikte genellikle dikdörtgen şekilli olup, askerler için barınak olarak yapılmışlardır ve sayıları da otuz dördtür.

1.3. Ana Burç

Ana burç üç katlı büyük bir yapıdan ibarettir. Yüksekliği on yedi metreden fazladır. Zemin katı her bir kenarının uzunluğu 30.00 metre olan kare şekilli bir plan sergilemektedir. Öyle tasarlanmıştır ki, kenarları ana yönlerimize denk gelecek biçimde yerleştirilmiştir. Kireç taşıdan kesilmiş büyük blok taşlarla inşa edilmiş olan burcun dört köşesinde yuvarlak şekilli birer kule yükselmektedir. Ana burcun çatı hizasından daha yüksek tutulmuş olan yuvarlak şekilli köşe kuleleri altı metre çapındadır. Kulelerin alt kısımlarında daha kalın tutulmuş bir kaide bölümü mevcuttur. Üst katlarında da küçük açıklıklar şeklinde mazgal delikleri ihtiva eden kulelerin en üstünde, taş plasterlere oturan yapılarıyla dışarıya doğru taşırılmış, dolayısıyla gövdeye nazaran daha kalın tutulmuş ve kenarlarında da mazgal siperleri bulunan seyirdim yerleri dikkat çekmektedir. Ana burcun kenarlarında, alt kısımlarda pek açıklığa yer verilmemesi, üst katlarda da mazgal delikleri, küçük sivri kemerli pencereler ve dışarıya taşkın yağ dökmek için deliklerin yerleştirilmesi yanı sıra dört tarafını dolaşan mazgal siperleri yapıda savunmaya ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir.

Burcun girişi güney kenarın ortasındadır. 3.00 metre genişliğindeki sivri kemerli niş birinci kat seviyesine kadar yükselmektedir. Nişin kemeri, Memluk mimarisinde yaygın olarak kullanılan çubuklu sivri kemer şeklindedir. Köşeliklerinde de birer kabara yer almaktadır. Nişin içerisindeki dikdörtgen şekilli kapı, üç taraftan kırmızı renkli granit cinsi büyük blok taşlarla çerçevelenmiştir. Kapının iki yanında da zeminden 0.80 metre yüksekliğinde birer mastabaya yer verilmiştir.

Ana burcun içerisinde yükseklik ve plan bakımından farklılıklar arz eden üç kat mevcuttur. Zemin katın büyük bir bölümünü mescit işgal etmektedir. Birinci kat muhtemelen ikamet için tahsis edilmiş farklı yerlerde, çeşitli odalar içeriyorken, ikinci kat ise büyük bir ihtimalle cephane ve silahlar için cephanelik (depo) olarak kullanılmış olan ve koridorlara açılır vaziyette birbirine benzer küçük odalar ihtiva etmektedir.

1.3.1. Zemin Kat

Kapıdan ortası delik yıldız tonozla örtülü ve dikdörtgen şekilli giriş holüne ulaşılmaktadır. Zemini renkli mermerden geometrik geçmelerle süslenmiş olan giriş holününün doğu, batı ve kuzey yönlerinde burca giriş çıkışı kontrol eden görevlilerin kalabileceği mekânlar (dizdar odaları) yer almaktadır. Bu mekânların duvarlarında derinlikleri ve genişlikleri değişen nişler mevcuttur. Giriş holününün sağ tarafından bir koridora geçilmektedir. Bu koridorun kuzey tarafında üst

katlara çıkmaya imkân sağlayan merdivenler, güney tarafında ise birkaç oda yer almaktadır. Koridorun diğer ucundan burcun doğu duvarına paralel olarak yerleştirilmiş uzun bir dehlize ulaşılmaktadır. Takviye kemerleri ile birbirinden ayrılan ve art arda yerleştirilmiş çapraz tonozlarla örtülü dehlizin güney ucuna bir oda yerleştirilmiştir. Bu odalarla dehlizin dışa bakan kenarlarında savunma amaçlı on üç kadar mazgal delikleri vardır. Giriş holünden sol tarafa girildiğinde de bir dehlize ulaşılmaktadır. Güney ucuna dehlizle bağlantılı, kare planlı ve çapraz tonozla örtülü büyük bir odanın yerleştirildiği dehliz, yine art arda dizilmiş çapraz tonozlarla örtülüdür. Bu tonozlar birbirinden takviye kemerleriyle ayrılmaktadır. Bu kısımda da yedi kadar mazgal bulunmaktadır. Batı yöndeki bu dehlizde yer alan bir delik vasıtasıyla ana burcun batı tarafında, zemin altında yer alan sarnıçtan su temin etmek mümkündür.

Zemin katın alanının hemen hemen yarısından fazlasını işgal eden mescide de batı taraftaki dehlizden ulaşılmaktadır. Batı eyvanın güney duvarındaki kapıdan mescide girilir. Ortada zemini eyvanlara göre bir basamak (yaklaşık 0.40 m.) daha aşağıda tutulmuş, kare planlı avlu yer almaktadır. Avluya dört yönden birer eyvan açılmaktadır. Bunlardan güney eyvan kuzey eyvanla, doğu eyvan da batı eyvanla aynı ölçülerdedir. Kuzey ve güney eyvanlar diğerlerinden daha büyük tutulmuşlardır. Sivri tonozla örtülü olan eyvanların hepsi, taş döşemeli olup büyük birer sivri kemerle avluya açılmaktadırlar. Avlunun zemini çok renkli mermer döşemeye sahiptir. Mermerler siyah, açık ve koyu kırmızı, kahverengi, kirli ve açık beyaz renklerde. Ortadaki kare çerçevenin içerisinde on iki kollu yıldız sonsuzluk prensibine göre geliştirilmesiyle oluşturulmuş bir geometrik geçme kompozisyona yer verilmiştir. Bunu süslemesiz bir kuşak dolanmaktadır. Ortadaki karenin dört yanında yer alan büyük üçgenlerin içerisinde birer madalyon ile geometrik geçmeler mevcuttur. Bunların çevresindeki üç kuşakla göbek kısmının kompozisyonu tamamlanmaktadır. Bu kuşaklardan ikisi süslemesiz, birisi ise sekiz kollu yıldız geçmelerden ibaret bir geometrik süsleme içermektedir. Göbek kısmının dört yanında meander dizisi çerçeveli dikdörtgenler yer alırken, köşe boşluklarında da ortasında büyük bir madalyon ile çevresinde geometrik geçmelerin bulunduğu kareler bulunmaktadır. Kuzey eyvanın iki yanında dikdörtgen şekilli ve çapraz tonozla örtülü birer oda yer almaktadır. Bunlardan batıdakine batı eyvandan, doğudakine ise kuzey eyvandan geçilmektedir.

Kıble yönünde yer alan güney eyvan aynı zamanda mihrabı ihtiva etmektedir. Mihrap, kum saati şeklinde altlık ve başlıkları olan iki mermer sütunceye dayandırılmış sivri kemerle çevrelenmiş sivri kemer kavsaralı basit bir nişten ibarettir. Nişin içerisinde, çevre kemerinde ve daha üstte farklı renkteki malzemelerle çok renklilik oluşturulmuştur. Ana burcun yapısına uygun olarak yerleştirilen mescidin yönü kıbleye tam denk düşmediği için mihrabın nişinin hafif doğuya doğru döndürüldüğü görülmektedir. Mihrabın iki yanında dikdörtgen

şekilli ve ahşap şebekeli birer pencere açılmıştır. Kuzey eyvanda yer alan mazgal tipteki bir pencere ile birlikte bu üç pencere mescidin duvarlarında açılmış tek ışık kaynaklarıdır.

Avlunun üzeri üçgenlerle geçilen sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş bir kubbe ile örtülmüştür. En üst katta ana burcun çatı seviyesinde yerleştirilmiş olan kubbenin kasnağındaki pencereler de yapıya ışık sağlamaktadır. Geçişlerle kubbe tuğladan örülmüşlerdir.

Bu kattaki mekânların üzerini örten tonozlar taştan yapılmışlardır.

1.3.2. Birinci Kat

Bu kata yüksek basamaklı bir taş merdivenle ulaşılmaktadır. Birinci katta dört yönlü ve duvarlara paralel olarak uzanan dehlizler yer almaktadır. Güney taraftaki dehlizde giriş holüyle bağlantı kurmaya imkân veren sekizgen şekilli bir açıklık vardır. Bu dehlizler, ahşap kirişlerli takviye kemerleriyle desteklenmiş çapraz tonozlarla örtülmüştür. Bazı geçiş mahallerinde beşik tonozlara yer verildiği görülmektedir. Dehlizlerin paralel sıralandığı duvarlarda, savunma amaçlı yirmi bir kadar mazgal tipinde açıklıklar mevcuttur. Ayrıca bu katta köşe kulelerinin içerisi boşaltılarak bir koridorla dehlizlere bağlanmıştır. Kulelerin içerisinde de üç yöne bakar şekilde mazgal delikleri yerleştirilmiştir.

Orta kısımda ise, mescidin avlusunun üzerini örten kubbeli alanın etrafına yerleştirilmiş yine çapraz tonozlarla örtülü büyüklü küçüklü odalar bulunmaktadır. Bunlardan orta bölümdeki büyük mekânda, bugün kalenin bir maketi sergilenmektedir.

Zemin katta olduğu gibi, birinci kattaki mekânların üzerini örten tonozlar da taştan yapılmışlardır.

1.3.3. İkinci Kat

Yine aynı yerdeki taş merdivenden ikinci kata da ulaşılmaktadır. Bu katta kuzey, doğu ve batı kenarlarda üç yönlü olarak uzanan ve beşik tonozlarla örtülü birer koridor ve bu koridorun iki yanına yerleştirilmiş mekânlar dikkat çekmektedir. Dışarıya taşıntılı yirmi iki yağ dökme deliği ile altı tane de mazgal şekilli açıklık ihtiva eden bu mekânların cephanelik ya da farklı amaçlar için yapılmış odalar olduğu tahmin edilmektedir. Doğudaki koridorun batı kenarında, güney uçta tuvalet ya da hamam olabileceği sanılan bir hücre ile bağlantılı, üzeri de beşik tonozla örtülü dikdörtgen şekilli bir oda bulunmaktadır. Merdiven boşluğunun kuzeyinde de beşik tonozla örtülü ve dikdörtgen şekilli üç odaya yer verilmiştir. Koridorun doğu tarafında ise, kuzey ve güney uçtakiler büyük kare biçiminde, aradakiler dikdörtgen şekilli toplam sekiz oda vardır. Bunlar da beşik tonozla kapatılmışlardır. Kuzey uçtaki büyük odadan açılan bir kapı vasıtasıyla bir merdivene, oradan da köşe kulesi aracılığıyla çatıya ulaşılabilir. Mescidin avlusuna bakan iki pencereye sahip olan kuzey taraftaki koridora da beşik

tonoz örtülü ve dikdörtgen şekilli dört oda açılmaktadır. Batıdaki koridorun dış kısmındaki oda düzeni doğu kanatla hemen hemen aynıdır. İç tarafta ise dört oda mevcuttur. Bunlardan güney taraftan ikinci sırada yer alan oda, eskiden burada var olan minarenin yerine yapılmıştır.

Orta kısımda kuzey-güney istikametinde uzanan ve art arda yerleştirilmiş mekânlar bulunmaktadır. Bunlardan en kuzeydeki beşik tonozlarla örtülü birbiri içerisinden geçilen odalar şeklinde olup, aynı zamanda ocak nişleri içermesi sebebiyle de mutfak olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Güney tarafta ise yine birbiri içerisinden geçilen ve birincisi beşik-çapraz tonoz karışımı bir örtüyle kaplı, ikincisi ise çapraz tonozla örtülü iki büyük oda yer almaktadır. İkinci oda, güney taraftan da hafif dışarıya taşıntılı bir yüzeyde kalenin avlusuna açılan iki büyük sivri kemerli pencereye sahiptir.

Bu kattaki tonozlar taş yerine tuğladan örülmüşlerdir. Bunun sebebi, mimarın çatının ağırlığını hafif tutma endişesi olsa gerektir.

Description le'Egypte'teki eski resimlerde ana burcun üzerinde bir minare yükseldiği görülmektedir. Çatı seviyesinden itibaren yükselen minarede sekizgen şekilli birinci gövdeden sonra birinci şerefe, silindirik biçimli ikinci gövdeden sonra ise ikinci şerefenin yer aldığı anlaşılmaktadır (**Qayıtbay's Citadel Alexandria**).

1.4. Sarnıç

Kale, içinde yaşayanların temel ihtiyaçlarının başında gelen içme suyunun temini hususunda doğal su kaynaklarına hayli uzak konumdadır. Bunu belirlemek maksadıyla kazı çalışmaları yapılmıştır. Sonuçta ana burcun batı tarafında, yeraltında duvara paralel olarak uzanan büyük bir sarnıç ortaya çıkarılmıştır. Kırmızı tuğladan yapılmış olan sarnıç, 13.10 m uzunluğunda ve 5.05 metre genişliğinde dikdörtgen şekilli bir yapı sergilemektedir. Ortada serbest duran dört mermer sütun dizisi ile mekân uzunlamasına iki bölüme ayrılmıştır. Sütunlara ve duvarlara dayandırılmış kemerler tarafından taşınan on basık kubbe ile örtülü olan sarnıç, 4.50 m derinliğindedir. Bu sarnıç ile surların batı ve kuzey taraflarındaki komşu yapılara doğru giden künk boruları arasında bir ilişki olduğu göz önüne alınırsa, İskenderiye bölgesinde bolca yağın ve bitişikteki yapıların çatılarında toplanan yağmur sularının sözü edilen kanallar vasıtasıyla sarnıçta toplandığı sonucuna varılabilir. Çatıları kaplamada kullanılan sıvayla sarnıcın içerisindeki yüzeylerde bulunan sıvanın aynı olması da bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Bu sıva, su geçirmeyen kırmızı renkli tuğlanın tozunun katılmasıyla güçlendirilmiş gözeneksiz ve sert yapıdır. Zemin kattaki tonozlu dehlizin altında, sarnıçla ana burç arasında batı duvar içerisinden bir bağlantı mevcuttur. Nihayette bu muhteşem sarnıcın keşfi, Sultan Kayıtbay Kalesi'nde yaşayanların günlük tüketimleri için suyun nasıl temin edildiği ve depolandığı sorununa ışık tutmuştur.

1.5. Diğer Bölümler

Bugün tespit edilememekle birlikte kalede başka birimlerin de var olduğu sanılmaktadır. Tarihçi İbn İyas'ın yazdığına göre Kayıtbay'ın yaptırdığı kalede cami, asker yatakhaneleri ve çeşitli silah depolarının yanı sıra buğday öğütürük un elde etmek için bir değirmen ve bu unu pişirmek için bir ekmek fırını bulunuyordu (es-Seyyid, 2000: 576).

2. Reşid Kalesi

Reşid Kalesi'nin ilk olarak Baybars tarafından bataklık bir yerde inşa edildiği, daha sonra Kayıtbay'ın genişlettiği rivayet edilmektedir (**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 487). Memluk Sultanı Kayıtbay, 1479'da İskenderiye'deki ünlü kalesini törenle hizmete açtıktan sonra, Nil Nehri'nin batı kıyısı üzerinde, şehirden yaklaşık 6 km güneyde bulunan ve o zaman yapılmakta olan kalesinin tamamlanmasını denetlemek için Reşid'e gitmiştir. Evliya Çelebi kapısı üzerinde "emere bi-inşai haza'l-burcu'l-metin malikü'l-memalik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kayıtbay azze nasarahu tarih-i bina semane maye" şeklinde kitabesinin bulunduğunu aktarır (**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 487). Ancak tarih yanlış olmalıdır. Tarihçi İbn İyas Osmanlı işgalinden korktuğunda Sultan Gavri'nin kendi kendine İskenderiye ve Reşid kalelerini kontrol etmeye gittiğini belirtmektedir (1515). Ayrıca İbn İyas Sultan'ın şehri korumak için Akdeniz kıyısı tarafına bir duvar örülmesini emrettiğini ve bu amaçla buraya ustalar gönderdiğini de ifade etmektedir. Gerçekten de Sultan Gavri seyahatini tamamlayarak Kahire'ye döndüğünde saray baş mimarı Hayır Bey el-Alai'yi duvarın yapımını denetlemek için görevlendirmiştir. Hayır Bey el-Alai de kısa zamanda görevini tamamlayarak Kahire'ye dönmüştür (1516) (Rosetta Monuments: 22). Mısır Eski Eserler Kurumu tarafından 1985-1986 yıllarında restore edilmiş olan kale, dört köşe sağlam bir yapıya sahiptir. Sarımtırak düzgün ve iri kesme taşlarla etrafındaki kalın surlar inşa edilmiştir. Bu surlardan nehir tarafındakilerde savunma amaçlı mazgallar yer almaktadır. Bu mazgallar sivri kemerlerle içeriye açılmaktadır. Kara tarafındaki surlarda da barınaklar aynı şekilde sıralanmıştır. Etrafında hendek bulunmayan kalenin dört köşesinde birer tane büyük burç yer almaktadır. Kaleye giriş çıkış güney tarafta yer alan tek anıtsal kapıdan sağlanmaktadır. Kapı öne ve yukarıya doğru taşkın olup, büyük çubuklu sivri kemerli bir nişe sahiptir. Nişin içerisinde de büyük dikdörtgen şekilli kapı açıklığına yer verilmiştir. 1798'de Fransız işgali sırasında kulelere yeni bölümler eklenmiştir. Kalenin içerisinde, ortada geç dönemde yapılmış tek minareli bir mescit bulunmaktadır. Orijinalde aynı yerde, bir dizdar evi, buğday ambarı, bir su sarnıcı, Kayıtbay Camii, 40 nefer evlerin yer aldığı sanılmaktadır (**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 487). Burada Fransızlar tarafından bulunan, günümüzde "Reşid Taşı" olarak ünlenen ve Londra'daki British Museum'da sergilenmekte olan yazılı taş, eski Mısırlıların

kullandıkları Hiyeroglif yazısının deşifre edilmesine yardımcı olmuştur (Siliotti, 2002: 36-37).

3. Ebukir Kalesi

Ebukir Kalesi, İskenderiye'nin doğusunda, Ebukir'de bulunmaktadır. Osmanlıların Mısır'ı fethinin ardından Hadım Süleyman Paşa tarafından 934/15271528 senesinde inşa ettirilmiştir (**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 483). XVI. yüzyıl ortalarında Piri Reis tarafından çizilen haritaya Ebukir Limanı ile kalenin işlendiği görülmektedir. Evliya Çelebi kale ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "Süleyman Paşa'nın yaptığı bu Ebukir Kalesi, İskenderiye'ye 30 mil yakın (günümüzde İskenderiye'nin bir mahallesi durumundadır), taşlı bir burun üzerinde, 600 adım büyüklüğünde küçük bir kaledir. Lodosa bakan bir kapısı vardır. Önü kesme yalçın kaya, hendek üzerinde köprüdür. Bu kale içinde küçük bir Sultan Süleyman Camii vardır. 70 ev, buğday ambarları, sarnıçlar, iç kalede cephanesi ve dizdar evi vardır. 300 neferi vardır. 5 dükkân var. Abdülkadir Geylani Halifelerinden Ebukir Hamdullah bir mağara içinde gömülüdür. Kalede 70 top vardır. İç kale kulesinin tepesinde her gece bir fener yanar. Duvarları denizden elli arşın yüksektedir." (**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 482). Kale Ebukir Savaşı sırasında tamamen harap olmuştur. Evliya Çelebi ayrıca giriş kapısının alınışında "Bu kale Murad Han oğlu Mehmed Han oğlu Beyazid Han oğlu Selim Han oğlu Süleyman Han zamanında yapıldı" şeklinde yapım kitabesinin bulunduğunu belirtmektedir (**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 483). Ancak günümüzde mevcut değildir. Büyük bir daire planlı kalenin etrafını derin ve geniş bir hendek dolanmaktadır. Girişin iki yanındaki birkaç koğuştan başka, kalenin büyük kısmı yok olmuştur. Doğu yönündeki yuvarlak kemerli girişe, taştan örülmüş iki ayağa oturan ahşap bir köprü ile ulaşılmaktadır. İki tarafında dizdar odaları mevcut olan düz damla örtülü giriş dehlizinin iki yanında tonozlu koğuşlar uzanmaktadır. Bu büyük daire şeklindeki kalenin etrafı da daha büyük düzgün olmayan bir kare şekilli surlarla kuşatılmıştır. Ancak bu surlar günümüze ulaşmamış, büyük oranda tahrip olmuşlardır.

Limanı koruyan ve stratejik öneme sahip olan bu kale, XVII. yüzyıl başlarında Mısır'ın Akdeniz kıyılarındaki en müstahkem mevkielelerinden birini oluşturuyordu. 1591'de İskenderiye Kalesi'nden sonra en kalabalık muhafız grubu Ebukir Kalesi'nde bulunuyordu. Bu sıralarda kalede 103 muhafız, dokuz müteferrika görev yapıyordu. Ebukir Kalesi, adını daha çok Napolyon'un Mısır seferi sırasında duyurmuştur. 1 Ağustos 1798'de burada meydana gelen büyük deniz savaşında İngiliz Amirali Nelson, Fransız donanmasını imha ederek Fransa'nın kara ordusunu deniz desteğinden mahrum bırakmıştır. Diğer taraftan Köse Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, Akka'dan mağlup dönen Napolyon tarafından burada yenilgiye uğratılmıştır (1799). 1801 ve 1807'de iki

kez İngiliz kuvvetleri Ebukir'e çıkartma yaptı. Bu dönemde Ebukir Kalesi'nin koruyuculuğunda Ebukir Koyu iyi bir sığınak ve demir atmaya elverişli bir yer olmuştur (Çetin, 1994: 279-280; Siliotti, 2002: 32-33).

Bunlardan başka Mısır'ın Akdeniz sahilinde başka kalelerin mevcut olduğu sanılmaktadır. Evliya Çelebi, Reşid Kalesi'nin karşısında Nil'in doğu kıyısında Sarı Ahmet Paşa Kalesi'nin bulunduğu ve harap durumda olduğundan söz etmektedir (**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 488; Bayhan, 1997: 405). Evliya Çelebi ayrıca Dimyat'ta bulunan ve Mısır fatihi Sultan Selim yapısı olan Eski Dimyat Kalesi'nin Nil'in Akdeniz'e karıştığı yerde dört köşe bir kale olduğunu, dört köşesinde birer büyük burca sahip kalenin etrafının 500 adım geldiğini ve içerisinde seksen nefer evleri, Selim Han Camii, dizdarı, cephanesi ve 40 topunun bulunduğunu ifade etmektedir (**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 498; Bayhan, 1997: 406). Dimyat'ın eski kalesinin aşağısında Kulkıran (Öküz) Mehmet Paşa'nın tamamlanmamış kalesi (**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 1993: 498; Bayhan, 1997: 406) de bunlara eklenebilir. (Bildiride yer alan **renkli resimler için bkz.:** s. 999-1003)

KAYNAKÇA

Bayhan, A. A., (2002), "Mısır'da Memluk Sanatı", **Türkler**, Cilt: VI, Ankara, s. 120-132.

Beksaç, A. E., (2004), "Mısır-Mimari" Maddesi, **DİA**, Cilt: 29, Ankara, s. 584.

Bilici, F., (2004), **XIV. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı**, Ankara, s. 74-116.

Bostan, İ., (1989), "Akdeniz-Tarih" Maddesi, **DİA**, Cilt: 2, İstanbul, s. 231-234.

Çetin, A., (1994), "Ebukir" Maddesi, **DİA**, Cilt: 10, İstanbul, s. 279-280.

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, (1997), "Fener" Maddesi, Cilt: I, İstanbul, s. 581-582.

Empereur, J., (2002), Alexanria, **Past, Present and Future**, London.

es-Seyyid, E. F., (2000), "İskenderiye" Maddesi, **DİA**, Cilt: 22, İstanbul, s. 574-576.

es-Seyyid, S. M., (2000), "İskenderiye-Osmanlı Dönemi", **DİA**, Cilt: XXII, İstanbul, s. 576-580.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi (1993), (Tashih ve Sad.: M. Çevik), X, İstanbul.

Görgün, H., (2004), "Mısır-Fransız İşgali ve Sonrası" Maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXIX, Ankara, s. 569.

Haag, M., (2004), **Alexandria Illustrated**, Cairo.

Qayıtbay's Citadel Alexandria (882 A.H.-1477 A.D.) [Kal'atü Kayıtbay bi'l-İskenderiyyeti (882 H.-1477 M.)], Mısır Eski Eserler Kurumu Yayını, (Basım Yeri ve Tarihi Yok).

Pîrî Reis, Kitâb-ı Bahriye (1525), (1935), (Tıpkı Basım), İstanbul, s. 704 vd.

Rosetta Monuments, Mısır Eski Eserler Kurumu Yayını, Kahire, (tarihsiz).

Siliotti, A., (2002), **Alexandria and The North Coast**, Cairo.

Tuncel, M., (1989), "Akdeniz-Coğrafya" Maddesi, **DİA**, Cilt: 2, İstanbul, s. 229-231.

